

SINGA SANDELIN BENKÖ –
NINA SANTAVIRTA –
BARBARA MATTSSON –
MERJA KEINÄNEN –
SILJA JÄRVENTAUSTA

Lapsi myrskyn silmässä – sotalapsi silloin ja nyt

**Suomen lähi-historian avaamaton
lehti**

Helsingin yliopistossa käynnistyi 2004 laaja tutkimushanke, jonka tavoitteena on kartoittaa evakuoinnin pitkäaikaisia seurauksia sotalasten elämänkaareissa. Projektissa tarkastellaan lastensiirtoja monesta eri näkökulmasta.

■ Toisen maailmansodan aikana evakuoitiin Suomesta muihin Pohjoismaihin, pääasiallisesti Ruotsiin noin 80 000 lasta. Maailmanlaajuisestikin tarkasteltuna kyseessä on hyvin suuri lasten siirto suhteutettuna silloisen Suomen väestömäärään (n. 3,5 milj.).¹ Lastensiirtoja on tutkittu vain vähän ja suppealaisesti.²

Taustatietoa tutkimuksesta

Tässä esiteltävässä osatutkimuksessa tarkastelemme evakuointia yksilön – lapsen – kannalta. Suhteutamme tarkastelun Suomen silloiseen yhteiskunnalliseen ja sotatilanteeseen. Lähestymistapaa voidaan kuvata hierarkkisesti (kuvio 1).

Tarkastelemme sekä sotalasten kokemaa eroa vanhemmista, kodista ja omasta kielestä että sitä historiallista vaihetta, jossa lastensiirtoihin päädyttiin. Menetelmänä on postikysely sotalapsille ja verrokkihenkilöille. Tässä katsauksessa esitämme tutkimuksen teoreettisen viitekehysten, miten otanta on muodostunut ja miten tutkimus on näiden ratkaisujen pohjalta edennyt.

Sotalasten kohtaloa on Suomessa verhoonnut eräänlainen hiljaisuus. On sanottu,

että lastensiirrot ovat olleet lapsille vaikeita monestakin syystä: usein yllättävä ja ehkä käsittämätön ero vanhemmista, uusi kielellinen ja kulttuurinen ympäristö ja paluu ehkä vieraaksi tulleeseen kotiin Suomessa. Pienille lapsille tämä on ollut erityisen vaikeata, koska he ovat joutuneet kokemaan kaksi eroa – sekä omista vanhemmistaan että heille usein läheiseksi tulleista kasvattivanhemmista.

Sodan jälkeen sotalapsia ei huomioitu erityisesti, koska Suomessa oli useita traumatisoituneita ryhmiä kuten sotainvalidit, kotinsa menettäneet karjalaiset ja kaatuneiden omaiset jne. Sotalasten kokemuksia ei pidetty traumaattisina, koska yleisen mielenpiteen mukaan heidät oli saatettu turvallisiin olosuhteisiin. Jos asiaa tarkastellaan kuvion 1 kolmannelta (yhteiskunnalliselta) tasolta, asia näyttääkin siltä. Saattaa olla, että keskustelun ja tutkimuksen puutteeseen on vaikuttanut kielteinen asenne, joka edelleen on havaittavissa ja joka koskee lähinnä evakuoinnin psyykkistä merkitystä sotalapsille yksilöinä.

Tutkimuksen yksilötason tavoite on analysoida, miten sotalapset itse ovat kokeneet evakuoinnin ja siitä johtuvan varhaisen separaation ja miten se on vaikuttanut heidän elämäänsä.

Trauma tutkimuksellisenä käsitteenä

Traumakäsite on elastinen eikä sille löydy yhtä yleisesti hyväksyttyä määritelmää.³ Lää-

1. Pertti Kavèn (2004) *70 000 pientä kohtaloa*, Sahlgrens.

2. A M-L Smeds (2000) *Finska krigsbarns minnesbilder av språkväxlingar i olika kontext*. Pedagogiska fakulteten, Rapport 21, Åbo Akademi; Aura Korppi-Tommola (toim.) (1996) *Sotalapset. Tutkimusraportti*, Helsinki: Mannerheimin Lastensuojeluliitto; Lillemor Lagnebro (1994) *Finska krigsbarn, Institutionen för socialt arbete*, Umeå Universitet, nr 19. Avhandling; Eila Räsänen (1988) *Lapsuusajan separaatiokokemusten vaikutus aikuisiän psyykkiseen ja fyysiseen terveyteen sekä sosiaaliseen hyvinvointiin. Alkuperäistutkimukset 2/1988*, Kuopion yliopisto; A Westling (1961) 'Onko lastensiirroilla Ruotsiin ja Tanskaan ollut vaikutusta nuorisorikollisuuteen', teoksessa Mila Schildt & Arne Runeberg (toim.) *Lapsemme Tanskassa*, suom. Tuomi Elmgren-Heinonen, Helsinki: Söderström.

3. Sverre Varvin (2003) *Mental survival strategies after extreme traumatization*, Copenhagen: Multivers.

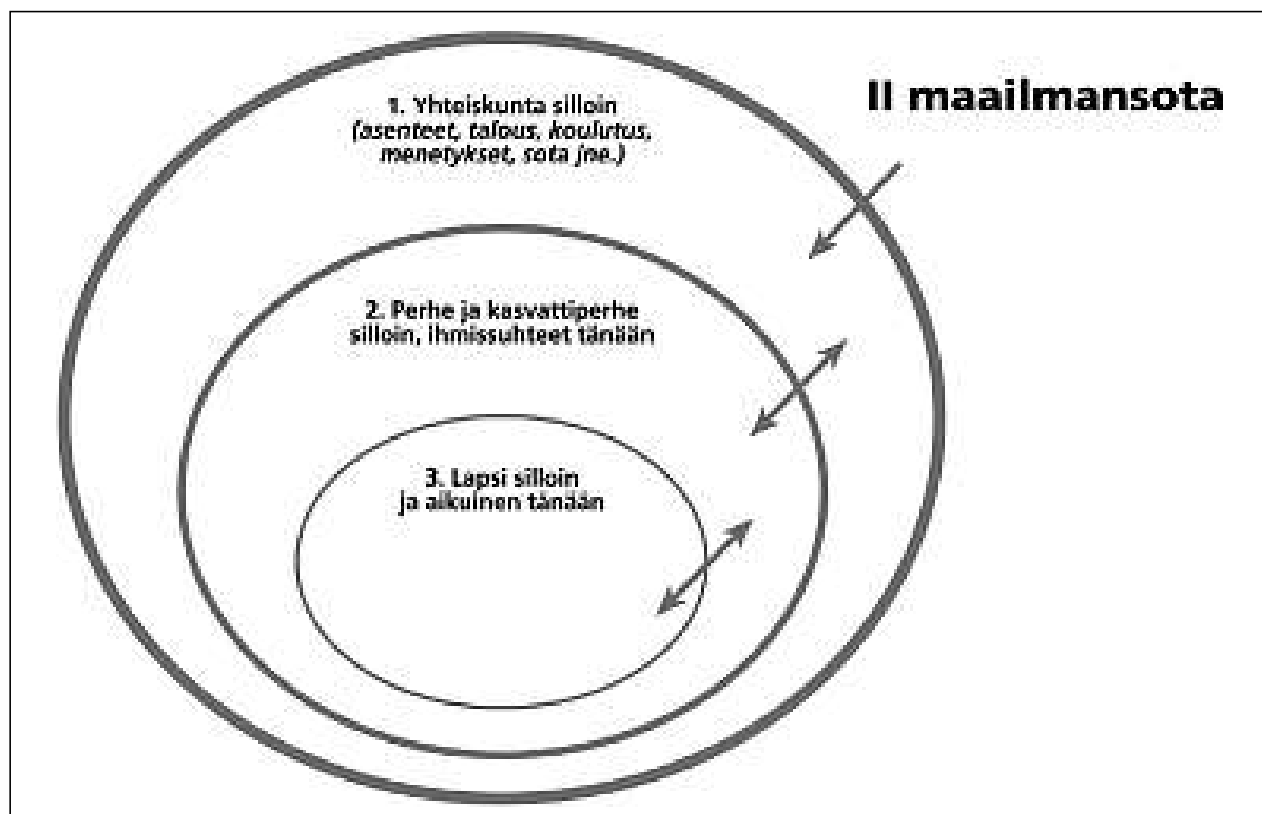
ketieteessä ja psykologiassa trauma määritellään vammaksi ja vaurioksi. Tutkimuksen teoreettisena lähtökohtana on psykodynaaminen käsitys lapsen psykososiaalisesta kehityksestä ja varhaisten kokemusten merkityksestä minuuden kehitykselle.⁴ Lapsen kehitys etenee aikajaksoissa sen mukaan, miten kehittyvä psyyke pystyy omaksumaan, integroimaan ja reflektoiden käyttämään kokemuksiaan. Kasvu tapahtuu jatkuvissa vuorovaikutussuhteissa: aluksi lähiympäristön tärkeiden ihmisten, yleensä isän ja äidin, ja varsin pian lähielämänpiirin vaikutteiden alaisena kulttuurin, kielen, ja monimuotoisten ihmissuhteiden kentässä.⁵

Vanhempien turvallinen läsnäolo ja aikuisen kyky selkeyttää lapselle tämän kokemuksia auttavat lasta ymmärtämään erilaisia tapahtumia ja omia tunteita. Pienelle lapselle pitempiaikainen ero vanhemmista saattaa muodostua traumaattiseksi kokemukseksi. Varhaisella psyykellä ei ole suojautumiskeinoja yllättävien ja käsittämättömien kokemusten kohdatessa häntä. Lapsi, jolla ei vielä ole kieltä käytössään, saattaa joutua hengenhätään (mortal fright -mielentilaan).⁶ Useimmilla sotalapsilla ei ollut tur-

vallisen vanhemman tukea usein pitkän evakuoinnin aikana.

Psykoanalytikko Suzanne Kaplan on tutkinut Ruotsiin sodan jälkeen evakuoituja juutalaislapsia.⁷ Heidän kokemuksensa ovat järkyttäviä ja tuskin suoraan verrattavissa sotalasten kokemuksiin. Tutkimustulostensa perusteella Kaplan ottaa käyttöön termin sukupolvien erottaminen (generational tearing-apart). Erotettaessa lapsi vanhemmistaan normaali sukupolvien kulku rikkoutuu. Sotalasten kohdalla tämä tarkoittaa lähtöä omasta perhe- ja kulttuuripiiristä. Tämä vaikuttaa ajattelukykyyn silloin, kun lapsi ei ymmärrä, mistä on kysymys, ja myös itsekokemukseen silloin, kun mikään ei enää ole tuttua. Vastakohtana on sukupolvien yhteen sitominen (generational-linking), mikä tarkoittaa, että on löydettävissä keinoja, joilla parsia rikkoutunutta kokemusta, ainakin hetkittäin.

Traumatapahtumaa kuvataan usein metaforisesti psyykkisenä perforaationa (perforating). Kaplan kuvaa traumaattista tapahtumaa psyykkisen suojamuurin ns. reikiintymisenä. Kuvaus seuraa suurelta osin Freudin käsitystä trauman luonteesta.⁸ Hän on

Kuvio 1. Monimuotoisten ilmiöiden tutkimuksellinen lähtökohta.

kuvannut, miten traumassa mieli täyttyy erilaisista havainnoista, näkymistä, hajuista ja äänistä, jotka tunkevat tämän ns. psyykkisen suojamuurin läpi. Perforaatio tarkoittaa, että jotakin on mennyt rikki yksilön kokemusmaailmassa. Psyykkinen suoja reikiintyy sellaisesta, mitä ei pysty ymmärtämään psyykkisellä tasolla.⁹ Sotalasten kielitaidon puute alkuaikoina Ruotsissa vahvisti ymmärtämättömyyden kokemusta.

Kun lapsen psyyke on kehittynyt siten, että hän pystyy refleктоimaan kokemuksiansa,¹⁰ niitä on mahdollista käsitellä ja niistä voi keskustella. Tällöin kokemukset voivat muuttua muistoiksi. Lapsen kehitys refleктоivaan toimintaan riippuu paljolti kodin ilmapiiristä ja sen vuorovaikutussuhteista. Fonagyn mukaan lapsen kehitystä ja trauman kohtaamista ei tulisi tarkastella deterministisistä lähtökohdista.¹¹ Kuitenkin lapsuuden juuret ulottuvat kauaskantoisina, enemmän tai vähemmän tiedostettuina, läpi koko elämän. Lapsen mielen kehityksen perustana on, Fonagyn et al. mukaan, varhainen kiintymyssuhde ensisijaiseen tai -sijaisiin hoitajiin, jotka useimmin ovat lapsen äiti ja isä. Kiintymyssuhteen luotettavuus, pysyvyys ja laatu ovat merkittäviä tekijöitä minuuden ja mielen kehityksen kannalta.¹²

Jos varhainen kiintymyssuhde häiriintyy tai katkaistaan, ennen kuin lapsi on kypsä separaatioon ja kykenevä häntä kohdanneiden ylivoimaisten tapahtumien refleктоintiin, seurauksena voi olla kehitystä uhkaava kriisi. Kuitenkin se, mikä jollekin lapselle on vakava uhka, voi toiselle lapselle olla siedettävämpi kokemus. Varvinin mainitsema Crittenden toteaa, että trauma on aina subjektiivinen kokemus. Lapsen ikä vaikuttaa voimakkaasti varhaisen separaation kokemukseen.¹³ Mielikuvien muodostus ja kokemusten aktiivinen käsittely mielessä on myös ratkaisevaa. Muita suojaavia tekijöitä ovat lapsen persoonallisuus ja lähiympäristössä vallitsevat olosuhteet.

Sotalasten kantakortisto tutkimusaineistona ja otannan lähtökohtana

Tutkimushankkeen menetelminä ovat otoksen määrittäminen ja perustietojen kerää-

minen sotalapsista. Kootuimmin tiedot löytyvät lasten kantakortistoista, jotka ovat osa Sosiaaliministeriön lastensiirtokomitean arkistoa Kansallisarkistossa.

Keskeisenä kriteerinä kantakortiston valinnassa oli, että lähdemateriaalin pitää edustaa mahdollisimman suurta osaa sotalapsista. Ulkopuolelle jäivät mm. sairaiden lasten kantakortisto, kasvattisopimuslasten ja adoptoitujen lasten kantakortistot ja yksityisesti matkustaneiden lasten luettelot. Lisäksi kriteerinä oli, että lähdemateriaali antaa yhdenmukaista ja vertailukelpoista perustietoa lapsista. Näin ollen tutkimuksessa on käytetty seuraavia kantakortistoja: Ruotsiin 1939–40 siirrettyjen lasten kantakortisto ja Lasten kantakortisto. Ne sisältävät sekä talvi- että jatkosodan aikana evakuoitujen lasten kantakortit. Kunkin kortin täyttivät tavallisesti paikallisten järjestöjen ja viranomaisten edustajat tai alatoimistojen henkilökunta ja lähettivät sen lastensiirtokomitean asiamiesten kautta lastensiirtotoimistoon, jossa korttiin merkittiin tiedot lapsen myöhemmistä vaiheista.¹⁴ Jotta henkilöt oli mahdollista tavoittaa tutkimusta varten, heidän piti olla myös Suomeen sodan jälkeen palanneita.

Tutkimuksen teoreettinen viitekehys ohjasi korteista poimittavien tietojen valintaa.

4. J Bowlby (1978). *Attachment and Loss* Vol. 1. Harmondsworth: Penguin Books (1969).

5. Erik H Erikson (1980) *Identity and the Life Cycle*, New York: Norton Co.

Erik H Erikson (1982) *The Life Cycle Completed. A Review*, New York: Rikan.

Peter Fonagy, György Gergely, Elliot L Jurist & Mary Target (2002) *Affect Regulation, Mentalization, and the Development of the Self*, New York: Other Press.

6. H Krystal (1978). *Trauma and Affects. Psychoanalytic Study of the Child* vol. 33, 81–116.

7. Suzanne Kaplan (2002) *Children in the Holocaust. Dealing with Affects and Memory Images in Trauma and Generational Linking*, Department of Education, Stockholm University.

8. S Freud (1920) *Jenseits des Lustprinzips, Sigmund Freud Studienausgabe* Band III, Frankfurt am Main: Fisher Verlag.

9. Suzanne Kaplan (2002).

10. Peter Fonagy et al. (2002).

11. Peter Fonagy (2005) (suullinen informaatio).

12. Peter Fonagy et al. (2002).

13. Sverre Varvin (2003).

14. Juhani Lomu (1974) *Lastensiirtokomitea ja sen arkisto 1941–1945*, painamaton kirjoitus ylempää arkistotutkimusta varten. Helsinki: Kansallisarkisto.

Sotalapsen ja hänen perheensä perustietoja täydennettiin tiedoilla, joiden ajatellaan vähentäneen trauman synnyn riskiä, suojaan lasta tai aiheuttaneen mahdollista lisäkuormitusta. Kerättyjä tietoja olivat lapsen nimi, ikä, sukupuoli, tiedot syntymä- ja asuinpaikkakunnasta, perhemuotoon liittyvät tiedot, isän ammatti ja perheen sosio-ekonominen luokitus, perheen kuuluminen siirtoväkeen, isän kaatuminen, isän invalideetti, evakuointien lukumäärä ja kesto, äidin ja/tai sisaruksen/sisarusten lähteminen mukaan ja ruotsin kielen taito. Nimitiedot kerättiin, jotta henkilöt voitaisiin tunnistaa Väestörekisterin kautta aineiston jatkoeräystä varten.

Koska lapsen ikä, kuten edellä on mainittu, on trauman syntymisen kannalta ratkaiseva, otos on poimittu siten, että puolet lapsista on viisi vuotta tai alle ensimmäisen evakuoinnin alkaessa ja puolet yli viisivuotiaita. Sukupuolijakauma määritettiin etukäteen siten, että puolet lapsista oli tyttöjä ja puolet poikia. Näihin määritelmiin perustuen poimittiin kortistolaatikoista satunnaisesti suurin piirtein saman verran kortteja jokaisesta laatikosta, kunnes lapsia oli yhteensä 2300. Tämän katsottiin olevan riittävä määrä edustamaan perusjoukkoa.

Korteista saatuja tietoja täydennettiin kyselylomakkeilla saaduilla tiedoilla. Aiheittain lomakkeen rakenne muodostui seuraavista osioista: taustatiedot, lapsuudenkodin

ilmapiiri, mielikuva itsestä lapsena, muistikuvia sodasta, tietoja omasta evakuoinnista, taustatiedot sijaisperheestä, sijaiskodin ilmapiiri, kotiinpaluu Suomeen, kotiin asettuminen Suomessa. Lisäksi lomake sisälsi kysymyksiä koskien elämänkulkua ja tämänhetkistä hyvinvointia.

Kerätyistä 2 300 sotalapsesta tavoitettiin vuonna 2005 Suomessa asuvana 1 061 henkilöä. 238 henkilön osoitetiedot paikannettiin Ruotsiin. Väestörekisteristä poimittiin verrokkiryhmä, joka oli iän, sukupuolen ja syntymäpaikkakunnan mukaan verrannollinen sotalapsikohorttiin.

Kyselylomaketutkimukseen vastasi 1 061 sotalapsesta noin 68 %. Palautusprosentti kertoo osaltaan sotalasten suuresta kiinnostuksesta aiheeseen. Lomakkeiden lähettämisen jälkeen tutkijat saivat runsaasti yhteydenottoja. Yhteydenotoissa korostettiin toisaalta evakuoinnin myönteisiä seurauksia, toisaalta haluttiin purkaa kyselylomakkeen herättämiä raskaita ja kielteisiä tunteita. Yhteydenottojen määrä ja tutkimushenkilöiden vahvat reaktiot kyselylomaketta ja aihetta kohtaan tulivat tutkijoille yllätyksenä. Verrokkihenkilöistä 8 % ilmoitti olevansa sotalapsia.

Reaktio tutkimukseen, lomakkeen kysymyksiin ja lukuisat suulliset kommentit osoittavat, että tutkimus on vastaajien mielestä ajankohtainen ja kertomisen tarve suuri. ■